

SZEMELVÉNY A TÜKÖRRŐL

(OVIDIUS, FREUD)

JOVICA ACIN

A pszichoanalízis „humanisztikus” áramlata szerint Nárclistnak a forrásnál okosabb lett volna vizet innia, mintsem önnön tükörképében gyönyörködnie.

Szeretném, ha most visszatérnénk Ovidiushoz (és *Metamorphoses* című költeményéhez), a „vad” és „szeszélyes”, ám valamiben mégis értékes előhírnökéhez annak a pszichoanalízisnek, amely nem ismer civilizációs terápiákat, továbbá tisztában van a végzetes vággyal spekulatív szédelgéseiben. A leleményes költő bizonyos, csak évszázadok múltán megalapozott tudás szükségleteihez igazodva, majd hogy fejet hajtva ezen leendő pszichoanalitikus tudás előtt, első pillantásra apróságokban ugyan, de ügyesen átkölti a kútforrásul szolgáló mitológiát, mitológiai történetet. A Nárcliszról szóló rész elbeszélő előadásmódjában, egy híron pendülve a belső kielégüléssel, ő valójában előkészíti és hozzáférhetőbbé teszi az anyagot, amely majd a freudi narcizmus-koncepció kilombosodásához elengedhetetlenül szükségesnek mutatkozik. Mi több, kérdés, hogy az ovidiusi Nárclisz nélkül egyáltalán lehetséges-e a narcizmus freudi projektuma. Ovidius valamiről megfeleldez, legaiábbis mintha szem elől tévesztené, miszerint — ahogy azt a mitológusok megállapították — az erdei forrás fölé hajoló Nárclisz a mítosz szerint *nem ismeri fel magát* a cseppfolyós képben, amelyet meglepetésére a tölgyfák lombkoronáin át-szűrődő fény villant fel előtte a csillámló vízszínen. Tehát az, aki után ő eped, nem jómaga; nem az ő énjéről van szó egy olyan arcbán, amely után később egyre hevesebben vágyik mind csendesebb és elkergethetlenebb örületében. A kép, amit lát, s amelynek természetében rejlik a hasonlóság, hasonlóságával mégsem utal senkire. De hát akkor miért lesz szerelmes Nárclisz abba a se nem úszó, se nem süllyedő képbe, amely mégis mintha valamiféle feneketlen mélységekről tanúskodna? A látható szerepe a görög mitológiában uralkodó jellegű, bizonyítékul annak a fontosságnak, amelyet a szemnek, nézésnek, képeknek, reprezentatív je

lenlétnek még a leghétköznapibb életben is — szentet és profánt egyesítve — tulajdonítottak a görögök. Emiatt volt Nár cisz számára vonzó a kép, olymód, mint magával a halállal és ürességgel csábító bármi. A mítosz tanulsága e téren keresendő, mely szerint nem tanácsos átengedni magunkat a képek szemfényvesztésének, mert azok nemcsak csálnak — miképp azt Plótinosz terjesztette —, mi több: esztelen szeretettel töltenek el. Az ébredő váagnak távolságra van szüksége annak érdekében, hogy ne legyen közvetlenül kielégítve. Ovidius ismerte ezt az „átadás nélküli átadást”. Eleped-e Nár cisz? Aligha, mert a mitikus ebben a mítoszban az, melynek megfelelően a halái csak a fényvisszaverő közeget jelentő vízszín által lehet itt jelen, köszönve a tükörnek és a tükör lenyűgöző varázslatának, anélkül, hogy megnevezett lenne. Nár cisz csupán csak képpé változik át, feloldódik és elveszíti azt, amivel különben sem rendelkezett: születése előtt halálra ítéltetett. Ez az a törékeny halál, amelyről Serge Leclair pszichoanalitikus beszél, és törékeny mítosz, egy még kialakulatlan tudat sugnyed elpusztíthatóságáról a tudattalan előtt, melynek erdő tükiéből sugárzó látványa istenségként vakít el (Nár cisz gyermek, ugyanakkor isten). Ez a tudattalan nem tudatos nem nyitja szóra száját, csak sziporkázik Nár cisz tükreéből, amely — akár a többi — a rejtvények születésének és megfejtésének játékát zárja magába az „egzegézis labirintusában”.

Azonban a nem tudatos visszafogott beszédének egyes jellegzetességeiről Nár cisz kapcsán mégiscsak lehet valamit mondani, abból a szerepből indulva ki, amelyet Ekhó nimfa játszik benne. A nimfa szereti Nár ciszt, de nem engedi meglátni őt, aki testetlen hang, az utolsó szó szüntelen ismétlésére ítéltetett. Nár cisz találkozása vele csak egy sor hallgatás lehetne, esetleg önmagával folytatott beszélgetés (ahogy viszont Nietzsche képzei el dramatikusan az utolsó filozófus ödipuszi, illetve dionüszoszi alakját). Az a nyelvlecke, amit ő tart Nár cisznek, ritmikus, rímelő, imetikus alliterációkra egyszerűsített. Egyedül így szólal meg Nár cisz tudattalanja, Ovidius változata szerint, mint azon visszájára fordított mítoszkezdő tilalom: előíratott, hogy ne lássa önmagát. A tilalom megszegése, amelyre szabad költői gesztusával Ovidius törekszik, a tudattalantól visszhangzik, s amit Nár cisz hall, az csupán az, amit ő már mondott. Nincs *senki más*, minden szó kettős. Itt a beszéd akaratlanul is nem dialogikus, hanem dionüszoszi kórus (azon szemiotikai mérhetetlenség szerepében, amelyet Nietzsche tolnácsolása tulajdonít neki, s amelynek következtetésével Freud tisztában lehetett). Az abszolút tilalom abszolút megszegésének nyelvi formája, amelyre most Nár cisz történetében bukkanunk, csak *ekho* lehet: az *Atváltozások* Nár ciszához hasonlóan a szó szerinti önmagát, a virággá változtatott tragikus dialógusiányban utánozza saját magát, Nár cisz egyedi, megduplázó retorikai virágában. Látván azt, amit nem szabadna, Nár cisz felfedi előttünk azt

a tükröt is, amelyben nem lehet semmi eléggé kivethető, mert a láthatatlant mutatja be láthatóként. Ez a romantika ismertetőjele (a görögök utáni első nagy fordulaté az irodalom eszimestiségeben), amihez az író írásában, költő litájában tartja magát. „A költők kivétel nélkül narcis-susok” — olvashatjuk Friedrich Schlegelnél; de az egyén csak akkor az, amikor az általa alkotottban nem ismer magára, amikor lemond, miközben a halál és üresség keríti hatalmába, amidőn megváltoztatja a maga életét, hogy végül költői művében a tiszta, abszolút szubjektivitást testesítse meg. Ezért nincs rá lehetőség, hogy valaha is maradéktalanul teljesüljön a romantikus program (a poézis mint abszolút szubjektivitás), mivel Náciszznak — miként azt Paul Valéry jelezte előre — meg kellene szabadulnia attól, amit önmaga után sóvárgó haldoklásában nem birtokol, ettől a tiszta szubjektivitástól, mert egyszerűen semmi a *másik* nélkül, csupán testetlen hang, amely önmagát ismételve hal el, tehát cskó, nem más egy szerencsétlen nimfánál.

Narciszról beszélni manapság, még ha futva is, de nem érinteni Freud *Bevezető a narcissizmusba* című munkáját, annyit jelentene, mint nem tenni eleget a tárgyismerők elvárásának. A vágy-logika paradoxonánál fogva meg is érdemelne a megcsalattatást, csak hogy ugyanezen logika ezt a hűtlenséget szívesebben írja Freud számlájára: hamarabb az olvasott, mint az olvasás javára. Végére is: hát Freud nem olvasta Ovidiust? Ovidius mítoszváltozata a freudi koncepció malmára hajtja a vizet. Ismeretes, hogy e koncepció szerint, amely némileg kipótolja és kiigazítja a vágy és mozgásának megállapított ödipuszi háromszög-struktúráját, a vágynak mint olyannak két irányultsága létezik: a teljes vagy részleges önlemondás a másik felé, a vágy tárgy felé való fordulással, valamint a kizárólagos önnönmagunknak való figyelemszentelés saját magunkkal vágyunk középpontjában. Az előző külső objektumra irányul, elszegényesítő, míg a másik — a narcisszoid, gazdagító. Ovidiusnál Narcisz felismeri magát a képben, és beleszeret önmagába. Nem ismervén magára, vágya freudi értelemben nem is lenne narcisszoid, azonban, miképp Ovidius — képzeltére támaszkodva — átkölti mitológiai forrásművét, úgy Freud is a maga részéről „kifejt” valamit. „Felejtés”-ről van szó, mint azt többek között René Girard is észreveszi: a két vágy közötti különbség nem feltétlenül lényegi, tényleg két állandósággal nem bíró irányultságról beszélhetünk, továbbá — a különbségekre vonatkozóan — csupán valaki vágyának bizonyos, hatását, helyét illetően az emberiség történetében, illetve az individuális életben, szokatlan és furcsa, ennek ellenére talán réginek nevezhető játékaról az álruhába való öltözésnek.

A narcisszoid vágy csaknem metafizikus vonzerővel bír — veii Freud. Számára ez a „metafizika” valós, mert épp ő válik zsákmányává. A narcizmus pszichoanalitikus elmélete egy olyan regény szövegévé változik, melynek rejtett hőse épp maga a szerző. Az egész *Bevezető* . . .-n át tud-

nüllik nyomon követhetjük és felismerhetjük Freudot — az áldozatot, a narcisszoid vágy hálójában vergődő zsákmányt. (A regény a pszichoanalízisben röviden nem csupán a saját lelkiállapotunk megmegenyésítése, Freud jegyzete szerint a *neurotikusok családrégényéről*, hanem úgyszintén következtetések levonása valamiről, ha már abba, akár valami csapdába, beleestünk, továbbá egyenlő mértékben következtetünk azért, mert eltökéltünk csapdába esni; az elmélet kellős közepén magánál az elméletnél igazibb fikciót tenyészteni ki!) Szimptomatikusan, hogy ezt a vágyat a pszichoanalitikus mindenekelőtt a nőnek tulajdonítja, elkerülhetetlenül azt az *örök titokzatos nőiséget* látva benne, amely — mint sajátos, a nő állítólagos hozzáférhetetlenségére és kifürkészhetetlen csábítókézségére épített misztifikáció — Freud személyes mitológiájának, sőt a pszichoanalízisnek, hovatovább a hagyományozódó mitológiai tanításnak szerves tartozéka abban az időben. Mindenesetre Freud nőről alkotott mitológiájának köszönheti létét a narcisszoid vágy leírása. A nő hódító, s mivel ilyen, az „örök nőiség” képében mutatkozik úgy, mint önelégült, *libidóját* kizárólag önmagából merítve. Már a pszichoanalitikus nők iránti személyes viszonyának fenti meghatározó ismerve elégséges alapul szolgálhat a Freud munkásságában szemmel láthatóan megmutakozó határozatlanságok magyarázására, a határozatlanságokéra, amelyek lehetővé teszik számunkra azt a felismerést, amit a szerző önmaga elől is el akar rejtteni: annak a lehetőségét, miszerint egy vágy homogenitása és önmagától való elválása nem különbözik lényegesen a másik heterogenitásától és törekénységétől, s hogy az érinthetlenség segítségével való kielégülhetőség meg az önkéntes vagy nem önkéntes lemondás általi elcsábítottság közötti, tulajdonképpen a narcisszoid és a külső tárgyra irányuló vágy közötti össz-különbség valójában egyazon vágy két taktikájának a szelleme, amelyek egy közös stratégiával rendelkeznek — bebiztosítani bennünket afelől, hogy vágyódjunk utánunk, s aztán mi az utánunk vágyakozó tekintetéből megszerezük „önelégültségünk” számunkra oly szükséges eledelét.

A *Bevezetés a narcisszusba* — mint a tükörnek és hatásainak környes pszichoanalízise — ugyanakkor azon tükör műve, amelyben Freud nézeti magát, nem ismervén jómagára, akár a mitológiai hagyomány Nár-cisza. Mindenkinek háta mögött másik tükröt tartogat az ördög. Mondjuk, Ovidiust olvasva Freud Nár-cisz önmagára ismerésének egy spekulatív látványát hívta segítségül, Nár-cisz „önmagába való szerelenségének”, azonban majd csak Freudnak a látványban való önfelismerési képtelensége — a valódi viszonyok álruhába öltözésének költői játékán át — fog még határozottabban tanúskodni az „önszeretet” erejéről, a spekuláció spekulativitásáról. A szöveg szemléli magát a szövegben, egymással töltve ki az üres sorokat. Ez is a tükör hatása volt, illetve a vágy álmodozása a narcizmusról mint bevehetetlen, tiszta és tökéletes állapotáról az individuális Énnek, a vadásznak, akinek mintha nem lenne szüksége má-

sokra, ezért, ennek a látszatnak köszönhetően vadászik rájuk (minthogy kvázi nincs rájuk szüksége). Igen, Freud beszéde a narcizmusról is kétségtelenül valahol ezt bizonyítja: Nárccisz is Dionüszosz vadászainak kétértelmű seregéhez tartozik...

Tegyük fel, Freudot olvasva Ovidius a következőképp írta volna:

Hányszor lehel hiábavaló csókot arra a csalóka vízszínnel! Hányszor mártá kezét bele, nem tudván megérinteni semmit! Mit lát? Nemi ismeri, de amit lát, lelkét szívja ki; ugyanazon csaljaság babonázza meg és tölti ei élvezettel csodálkozó tekintetét. Édes, hiszékeny gyermekem, miért fáradsz hiába, miért akarod minduntalan elkapni a talmi képet? Amit keresel, nem létezik; amit szeretsz, ha megfordulsz, eltűnik. Ez a látomás clótted csak a te tükörkép; állandóság nélkül, jött és marad veled; s veled is fog elmenni, ha ugyan el bírsz még indulni...

... a dús fűvön heverve, Nárccisz tekintete nem tud betelni, szíve megszakad — önszemének áldozata.

BALÁZS Attila fordítása